

У ГЛИБ ВІКІВ

УДК 94 (477.51).

Петро Кулаковський

●

ЛАНОВІ КОЗАЦЬКІ ХОРУГВИ НА ЧЕРНІГОВО-СІВЕРЩИНІ У XVII СТОЛІТТІ

У статті аналізується процес виникнення козацьких хоругв на Чернігово-Сіверщині внаслідок осадження їх товаришів на землю поблизу основних замків регіону – Чернігова, Новгород-Сіверського та Ніжина.

Ключові слова: Чернігово-Сіверщина, ланові козаки, хоругви, волоки, осадження, Річ Посполита.

З 1618 р., коли Чернігово-Сіверщина разом зі Смоленщиною в результаті воєн початку XVII ст. увійшла до складу Речі Посполитої, тут розпочався процес формування ленної системи оборони, яка опиралася на несення військової служби з землі. Основним елементом цієї системи було шляхетське ленне землеволодіння, обтяжене виконанням різних обов'язків, насамперед військових, на користь верховного сюзерена – короля. Разом з цим ленну систему доповнювали інші складові, менш важливі з погляду на оборонне значення, але більш цікаві з точки зору механізму свого функціонування. Так, на Чернігово-Сіверщині досліджуваного періоду існували осаджені на землю пушкарі, а на Смоленщині – осаджені на землю підрозділи ланової піхоти. Однак найбільший інтерес викликають ланові козаки з огляду на те, що певна їх частина після 1648 р. опинилася в лавах повсталого люду, формуючи часто середню керівну верству.

Ланові козаки в історіографії удостоїлися лише принагідної уваги. Так, про існування козацької хоругви, осадженої на землю біля Почапа на тодішній Смоленщині, знав Олександр Лазаревський¹. Про заснування козацької хоругви Сигізмундом III у Чернігові згадував у своїй монографії, присвяченій антифеодальному руху в Україні, Василь Марочкін². Як елемент ленної системи у Смоленському воєводстві аналізував обов'язки окремих козацьких хоругв польський дослідник Бернард Островський³. Декілька зауваг досліджуваній проблематиці присвятив і автор цих рядків у статті, присвяченій земельній політиці Ваза до початку Смоленської війни⁴, та в монографії про Чернігово-Сіверщину польської доби⁵.

Метою даної статті є простеження процесу зародження, еволюції та значення інституту козацьких хоругв на Чернігово-Сіверщині.

Входження цього регіону до складу Речі Посполитої, що відбулося внаслідок укладення у 1618 р. Деулінського перемир'я з Московською державою, ставило перед її керівництвом завдання першочергової ваги – створення ефективної системи оборони. Обмежені можливості державного бюджету не давали шансів на фінансування перебування в регіоні постійних військових підрозділів, чисельно достатніх для здійснення опору у випадку виникнення нової війни між східноєвропейськими сусідами. Вихід зі складної ситуації підказував історичний досвід західноєвропейських країн, які в часи розвинутого середньовіччя вдавалися до розширеного застосування

© Кулаковський Петро Михайлович – доктор історичних наук, завідувач кафедри країнознавства Національного університету «Острозька академія».

ленного права на завойованих територіях. Такий досвід мала і польсько-литовська держава, зокрема у воєводствах, що були на передньому фронті татарських нападів – Руському, Подільському, Брацлавському. І хоча більшість колишніх ленів на початок XVII ст. вже еволюціонували у повноцінні феоди, сам інститут ленного землеволодіння вважався таким, що себе виправдав. Як наслідок, ленне право на Чернігово-Сіверщині та Смоленщині пережило друге відродження, а масштаби його поширення тут практично не мали у першій половині XVII ст. європейських аналогів.

Однією з форм ленного землеволодіння в регіоні було землеволодіння товаришів козацьких хоругв, осаджених на землю біля Чернігова, Новгород-Сіверського та Ніжина. Осадження таких хоругв на Сіверщині розпочалося у березні-квітні 1625 р. З 3 по 8 квітня були видані привілеї на осадження козацьких хоругв у Смоленському воєводстві – біля Мглина, Стародуба, Трубчевська і Почепа. Найбільше землі – 400 волок на 100 коней – виділялося для козацьких хоругв Мглина й Стародуба. 200 волок на 50 коней передбачалося надати для почепської козацької хоругви й 120 волок на 30 коней – для трубчевської козацької хоругви⁶. 6 березня король Сигізмунд III видав привілеї на осадження козацької хоругви на Великовеських ґрунтах біля Чернігова; 26 березня того ж року королівська канцелярія видала привілеї для осадження новгород-сіверської хоругви⁷. Козацька хоругва на Крупичпольських та Лосиногловських ґрунтах біля Ніжина була осаджена дещо пізніше. Підтвердження їй привілею королівська канцелярія видала 25 травня 1633 р.⁸, але згадки про наділення землею її товаришів датуються раніше – вереснем 1627 р.⁹

На відміну від сіверських міст, що входили до складу Смоленського воєводства, – Мглина, Стародуба, Трубчевська і Почепа, де кожен козак мав отримати по 4 волоки на коня, чернігівські та новгород-сіверські козаки отримували по 6 волок, а ніжинські – навіть 8 волок на коня. Пояснюється це, ймовірно, наявністю значнішого вільного земельного фонду в околицях оборонних замків Чернігово-Сіверщини. Крім волок, козаки, так само, як і шляхтичі-ленники, отримували плаці у замку та городи на посаді визначених для них міст. Вони на шість років звільнялися від виконання повинностей і лише після завершення цього терміну зобов'язувалися відбувати козацьку та колійну сторожу в місцях, визначених капітанами. У випадку довгої облоги замку козакам виплачувалася платня зі скарбу – за кожен чверть року по 8 злотих на коня. Виконання цього пункту підтверджує лист Владислава IV від 18 жовтня 1634 р. до коронного підскарбія Яна Даниловича, де останньому доручалося виплатити річну плату (жолд) товаришам козацької хоругви у Ніжині за час Смоленської війни¹⁰. Козаки були певною мірою обмежені у пересуванні – могли залишити місце служби лише з дозволу свого старшого. Товаришам козацьких хоругв надавалося право заготівлі матеріалу в пущах і лісах для зведення будинків, дозволялося засновувати фільварки. Козаки підлягали юрисдикції капітанів, пізніше старост, мали судитися за II Литовським статутом. Їх справи вносилися до замкових книг. Оскільки в 1633 р. гродові староства були засновані лише у Чернігові та Новгороді-Сіверському, то ніжинські козаки підпали під юрисдикцію гродського суду у Чернігові. Хорунжові козаки отримали право розпоряджатися своїми волоками за дозволом короля чи його представника у замку за умови збереження військової та колійної сторожової повинностей. Привілеї, видані для згаданих козацьких хоругв, унеможливлювали примушення їх товаришів до доставки королівських листів. Хоругви отримували свої атрибути – прапори, що мали перебувати під опікою адміністратора Чернігово-Сіверщини – королевича Владислава – або його заступників, якими вважалися місцеві капітани. Чернігівській хоругві надавався блакитний прапор із червоним хрестом у центрі, новгород-сіверській – червоний прапор з білим хрестом у центрі. Який прапор отримала ніжинська хоругва, невідомо, але, напевно, подібний, лише інших кольорів. Подібні прапори слід вважати варіаціями прапорів хрестоносців, які вдавалися до подібної символіки різних барв. Символічна аналогія з хрестоносцями мала підкреслити особливе значення козацьких хоругв в обороні християнського світу. Щоправда, виникала певна колізія. Основним противником у регіоні була й мала залишатися Московська держава, що належала до християнського світу, хоч і

православного напрямку. Але тут слід мати на увазі контрреформаційну реакцію в Речі Посполитій, провідниками якої були Сигізмунд III і його найближче оточення, а завданням – повернути всіх православних і протестантів у лоно католицької церкви.

Не лише зовнішні взірці використовувалися ініціаторами створення козацьких хоругв, що виконували службу з землі. Можна відзначити їх певну генетичну спорідненість із панцирними боярами Великого князівства Литовського. Останні перебували під юрисдикцією старости, були зобов'язані відбувати військову службу. Інші їх повинності залежали часто від регіону країни та конкретного часу. На пору осадження козацьких хоругв на Чернігово-Сіверщині у найближчих до неї замках, зокрема в Острі, колишні панцирні бояри домоглися скорочення своїх повинностей лише до відбування військової служби. Як свідчить люстрація Остерського староства 1616 р., бояри, підпорядковані старості, у 1580-х рр. добилися звільнення від відбуття колійної повинності та обов'язку доставки листів¹¹. Останнім у замках Великого князівства Литовського займалися путні бояри, що мали найнижче становище серед залежних зем'ян¹². Привілеї ж для козацьких хоругв, забороняючи примушувати їх товаришів розвозити листи, чітко відмежовували їх статус від становища путних бояр.

Заповнення вакансій у козацьких хоругвах, напевно, здійснювалося королевичем Владиславом або капітаном відповідного замку за його дорученням. Ймовірно, членство в хоругвах було добровільним, а зголошувалися стати товаришами хоругв переважно бояри, підлеглі юрисдикції замків Великого князівства Литовського. Цілком правдоподібно, що до складу хоругв вступали учасники московських експедицій, що не належали до шляхти, або безземельні шляхтичі, повернення яких у рідні місця було для них безперспективним. Принагідно слід зазначити, що ціла низка привілеїв на маєтності Новгород-Сіверського повіту початку 1621 р., виданих для учасників московських експедицій – нешляхтичів чи іноземців, передбачали ними відбуття саме рицарської козацької служби на користь замку¹³. Зважаючи на ці факти, слід гадати, що ідея козацьких хоругв формувалася еволюційним шляхом, а остаточно кристалізувалася на початку 1625 р., коли стало остаточно зрозуміло, що утримання численних постійних залог з жовнів на сіверських замках є неможливим.

Процес формування хоругв, як передбачалося привілеями, мав завершитися протягом шести років, враховуючи заповнення вакансій та облаштування їх товаришів на відведеному місці. Насправді ж він розтягнувся на довший період. Новгород-сіверська хоругва на початок Смоленської війни у 1632 р. налічувала близько 60 осіб¹⁴, що слід вважати високим ступенем комплектності. Принагідно слід відзначити, що внаслідок Смоленської війни козацька хоругва під Новгородом-Сіверським як військова одиниця перестала існувати. Місцевий староста Олександр Пісочинський здійснив спробу повторного осадження хоругви. У зв'язку з цими заходами старости король Владислав IV 17 березня 1637 р. видав привілеї для цієї хоругви, який в основному повторював привілеї первинний. Передбачалося осадження «рицарських людей на 100 коней»; на кожного коня мало виділятися шість волок. Так само надавалися плаці для побудови будинків у Новгороді-Сіверському та городи у його передмісті. Товариші хоругви могли відчужувати свої волоки, були зобов'язані протягом чотирьох років виконувати службу на користь замку, а далі вони отримували такий статус, який мала ланова шляхта у Чернігові, Ніжині, Смоленську¹⁵.

На час Смоленської війни у Великій та Малій Вєсях під Черніговом для хоругви було виділено лише 138 волок з 600, передбачених привілеєм 1625 р. З них наділи отримали лише вісім осіб, які мали служити на 2–5 конях. Причиною наповненості хоругви лише на чверть був брак виділеної для неї землі¹⁶. Біля основних замків Чернігово-Сіверщини спостерігався земельний голод – тут намагалися закріпитися шляхтичі, що здійснювали адміністративні функції, на цю землю претендували католицька й уніатська церкви; важливе економічне значення мала ця земля для міщан. Протистояти цим лобістським намірам товариші козацьких хоругв ефективно не могли. До цього додавалося майнове розшарування у самих хоругвах, що лише посилювалося з часом. Розшарування у хоругві виникало не лише внаслідок можливості певного кандидата забезпечити службу з більше, ніж шести волок, але й надання переваги при наділенні волоками посадовим особам хоругви.

Нам достеменно не відомо, наскільки більшими мали бути наділи ротмістра чи поручників. Однак можна ризикнути спрогнозувати, що співвідношення було подібним до того, яке пропонувалося при осадженні ґрунтової піхоти біля Смоленська у 1645 р. В останньому випадку передбачалося, щоб поручники отримали вдвічі, а ротмістр у п'ять разів більше землі, ніж рядові гайдуки¹⁷. Таким чином, ротмістр козацької хоругви мав отримати щонайменше 30 волок на п'ять коней, а поручник – 12 волок на двох коней. Відомо з джерел про ротмістрів над чернігівськими козаками. Так, у березні 1637 р. ротмістр хоругви Стефан Дунаєвський поступився своїми 23 волоками під Черніговом братам Левові, Самуелові та Семенові Козляковським¹⁸. Невідомо, чи його наділ обмежувався цими волоками, чи був більшим. У 1644 р. ротмістром чернігівської хоругви був призначений Самуель Залеський¹⁹. Однак розмір його наділу нам не відомий. Зі згаданих восьми осіб, які на 1633 р. мали волочні наділи під Черніговом, найбільше – 30 волок, мав Миколай Носачевич. Кінну службу з цього наділу продовжували виконувати і його нащадки. Зокрема, Лукаш Носачевич у кінці червня 1657 р. отримав від Богдана Хмельницького підтвердження на отчинний ґрунт²⁰. Цей документ, правдоподібно, проливає світло на долю козацьких наділів під Черніговом. Як зазначається у ньому, на ґрунті Носачевича вже «сиділи» роїцькі слобожани. Здається, що колонізація околиці Чернігова просто поглинула волочні наділи, відведені для козацької хоругви. Як видно з наведеного прикладу щодо С. Дунаєвського, навіть керівний склад хоругви намагався позбавитися обтяженої службою землі. До подібного кроку вдався і Миколай Бялт, який у січні 1648 р. отримав королівський дозвіл на поступку права на шість волок на урочищі Поступбиці під Черніговом Янові Борковському і Магдалені Стеткевич²¹. Лише Криштофу Криницькому, мірничому Чернігівського воєводства, який володів 18 рицарськими волоками, вдалося на них осадити село Осники²².

Дещо інакшою була ситуація з козаками, осадженими на волоках (ланах) під Ніжином. 30 листопада 1627 р. королівський ревізор і смоленський земський підсудок Ієронім Цеханович провів наділення 16 товаришів хоругви вісьма волоками кожного у Дівичьких ґрунтах²³. Смоленська війна підкреслила надзвичайну важливість Ніжинського замку як стратегічного пункту регіону й одночасно його відкритість для можливого московського наступу через відсутність значних природних перешкод на шляху до нього. У зв'язку з цим роль козацької хоругви продовжувала зростати. Особливе значення ніжинської козацької хоругви підкреслюється досить високим статусом її ротмістра. Ним був новгород-сіверський підчашій, ніжинський підстароста і королівський секретар Ян Пянчинський²⁴. Утім, у бурхливі часи козацької революції статус значив менше, ніж особиста відданість королю. Тому після смерті Я. Пянчинського у січні 1649 р. король Ян Казимир призначив ротмістром над крупичпольськими козаками вихідця з коронного війська Яна Лубковського²⁵.

Подимний реєстр 1638 р. засвідчує факт сплати осадженими козаками, які починають називатися лановою шляхтою, подимного податку з належних їм будинків²⁶. Як випливає з цього документа, ланова шляхта пішла шляхом проведення спільними зусиллями колонізаційної політики. Ними були засновані ряд сіл – Піші Хоросли, Крупичполе, Максимівка. Вони відігравали роль центрів для ланових наділів. Засади володіння заснованими населеними пунктами є не до кінця зрозумілі. Деякі ланові шляхтичі сплачували зі своїх димів податок окремо, інші ж – спільно. Останнє дозволяє припустити, що шляхетські корпорації володіли цими селами спільно, але доля кожного ланового шляхтича була визначеною.

У середині 1640-х рр. розпочалося підтвердження на володіння рицарськими волоками під Ніжином. З цих підтверджень випливає, що право наділення вільних волок належало ніжинському старості, а за його відсутності – підстарості²⁷. Так, у липні 1639 р. місцевий староста Миколай Потоцький надав 16 волок на пару коней старому жовніру, учаснику московських експедицій початку XVII ст. та Смоленської війни Павлові Шматовичу²⁸. Надання було підтвержене королем аж через сім років, що свідчить про поступове «перепливання» основоположних засад функціонування хоругви від центру до місцевого старости.

Це підтверджується і фактом активізації товаришів хоругви під час зміни старости у Ніжині. У грудні 1643 р. Миколай Погоцький отримав королівський дозвіл на поступку Ніжинського староства своєму синові Якубові, й цілий ряд ланових козаків звертаються за підтвердженням своїх прав до короля. 30 грудня Владислав IV підтверджує право володіння восьми волоками кожному Романові Погожельському, Мацеєві Жеребилу та Миколаєві Малаховському²⁹.

Як і у випадку зі шляхетськими ленними володіннями, рицарські ланові наділи можна було відчужувати за умови виконання набувачем військової служби на користь замку. Так, у березні 1645 р. ленні володільці волок на Круничполі товариші місцевої козацької хоругви Олександр Кутиський, брати Мацей і Павло Жеребили та Роман Погожельський уступили свої лани (по 8 волок; брати Жеребили володіли ланом спільно) Миколаєві Своротовському (8 волок) та Бальцеру Каліцькому (16 волок)³⁰. У червні 1646 р. до подібної трансакції вдався володілець 16 волок на круничпольських полях Габріель Орловський, що отримав дозвіл від короля поступитися своїм правом Петру Маньковському³¹. Рицарські ланові наділи можна було також і заставляти. Зокрема, у вересні 1641 р. на час отримання королівського дозволу Яном Сухорабським на поступку своїх 32 волок на Круничполі Станіславу Рикальському чотири його волоки виявилися заставленими³².

Рицарськими волоками володіли переважно жовніри, але траплялися й достатньо авторитетні та впливові у Чернігівському воєводстві особи. Так, лановий наділ в урочищі Постубиці (на північ від Чернігова) належав Стефанові Речинському³³, який займав ряд земських посад, у тому числі й новгород-сіверського земського судді. Там само мав лановий наділ Миколай Бялт³⁴, який у 1649 р. став чернігівським ловчим.

Надзвичайно актуальним збереження боєздатності козацьких хоругв стало після спалаху повстання Б. Хмельницького. Саме після цього активізується діяльність як уряду Речі Посполитої, так і старост Чернігівського воєводства щодо реформування козацьких хоругв. Особливо це стосувалося ланової шляхти, яка мала рицарські наділи біля Ніжина. З початку 1649 р. королівська канцелярія заповнила ряд вакансій серед цієї ланової шляхти у зв'язку із загибеллю частини її представників. Поряд з цим виразно спостерігається тенденція до концентрації ланових наділів у руках шляхтичів, здатних виставити до війська значну кількість озброєних по-козацьки товаришів. Так, жовнір Єжи Годлевський отримав 4 лютого 1649 р. на Круничполі 48 волок на 6 коней, а жовніри Маліцький та Порадовський – по 32 волоки на чотирьох коней³⁵.

В умовах перманентного відновлення військових дій Варшава вдавалася до різних засобів, які б забезпечили хоча б формальне збереження козацьких хоругв. Останні несли істотні втрати. Зокрема, лише у ніжинській хоругві на початок 1649 р. вакантними були щонайменше 112 волок. Ця хоругва не дорахувалася Станіслава Рикальського, Станіслава Лайщевського, Гоголя, Лещинського, Петра Маньковського, Романа Погожельського, двох Скоропінських, Миколая Сваритовського, Габріеля Сцибора, Миколая Свідерського³⁶. Чергова спроба відродження хоругви мала місце вже після укладення Гадяцького пакту. Так, 20 жовтня 1659 р. рицарські волоки на Круничполі були надані жовніру Станіславу Папроцькому по смерті його тестя Станіслава Рикальського. Натомість, 31 грудня того ж року урочище Гутка на Круничполі по смерті жовніра Валентина Дмуховського дісталася іншому жовнірові Анджеюві Губчевському, що родичем померлому не доводився³⁷.

Доволі несподівано тема ланової шляхти, що мала наділи на Круничполі, виникла у червні 1668 р., ймовірно, у зв'язку з розподілом коштів, які надійшли з Москви для сплати шляхті-вигнанцям із Смоленського, Чернігівського та Київського воєводств згідно з умовами Андрусівського мирного договору 1667 р.³⁸ 22 червня 1668 р. королівська канцелярія на прохання senatorів видала потвердний привілей для ніжинської козацької хоругви. Повторюючи в основному положення первісного привілею, підтвердження зобов'язує виставляти кінного жовніра не з восьми волок, як це було раніше, а з 24-х, обґрунтовуючи цю зміну втратами, які зазнала ланова шляхта. Цей документ також закріплює права на рицарські волоки шляхтичів, які на той час перебували у Варшаві. Зокрема, новгород-сіверський мечник Єжи Год-

лєвський з племінником Станіславом отримали підтвердження на 104 волоки, а перший – окремо ще й на 190, надані йому окремим привілеєм у 1664 р. Інші ланові шляхтичі отримали підтвердження на тепер уже ординарні володіння – 24 волоки: чернігівський скарбник Криштоф Колчицький, Маріанна з Годлева Олешковська, Корчевський, Ян і Петро Шматовичі. Миколаєві Малаховському закріплювалося право на 16 волок, а Янові Скорупському – на 8³⁹. З останніх двох прикладів випливає, що практика функціонування козацьких хоругв, осаджених на землю, відтепер передбачала можливість виставлення кіннотника від двох або й трьох землеволодільців. Утім, зрозуміло, що цей документ лише засвідчив бажання ланової шляхти зберегти за собою старі права; практичного значення у зв'язку із закріпленням Лівобережної України у складі Російської держави він не мав.

Таким чином, поява козацьких хоругв на Чернігово-Сіверщині зумовлювалася необхідністю налагодження ефективної оборони регіону. Вони мали відігравати роль найбільш боєздатного й оперативно-мобілізаційного елемента ленної системи, що формувалася в провінції, безпосередньо підпорядкованій королевицу Владиславу як її адміністратору. Зі своїми завданнями козацькі хоругви під час Смоленської війни 1632–1634 рр. частково справилися. Але хоругви, так само як і ленна система у другій чверті XVII ст., виглядали анахронізмом. Звідси включення ланових наділів у поземельний обіг, що призводив, з одного боку, до концентрації їх у небагатьох руках, а з іншого, – до частої зміни їх титулярів. До цього додавалося традиційне протистояння зі старостами, які намагалися законсервувати і навіть посилити свою юрисдикцію над лановими козаками. У таких умовах інститут козацьких хоругв був приречений на зникнення. Як довго відбувався б цей процес, встановити неможливо, оскільки він був радикально пришвидшений козацькою революцією, яка розвела ланових козаків по різні боки барикад.

Додаток. 1625.III.26. Варшава – Королівський привілей на осадження козацької хоругви під Новгородом-Сіверським

Włok 600 na 100 kozaków do zamku Nowogrodzkiego naznaczonych.

Zygmunt Trzeci etc.

Oznaymujemy tem listem naszym wszem wobec y kozdemu zosobna terazniejszego i napotem będącego ludziom. Iz za osobliwą łaską y opatrznoscią Bożą pod szczęśliwym panowaniem naszym za expeditią y odwagą naszą sumptem niemałem Rzeczy[ospoli]tei zamek Smolensk, a potem za expeditią y odwagą nainiejszego kr[o][ewi]ca jego msci Władysława, syna naszego, pod stolicę Moskiewską inne zamki rozne, które przed tym za przodkow naszych dziedziczny nieprzyjaciel Moskwicin pod czas pokoju poprzysięzonego fortelnie posiadał y oderwał był, znowu do Panstw naszych, między ktorými y zamek Nowogrodka Siewierskiego recuperowany y przywrócony jest. A na czas przyszły zabiegaiąc fortelom nieprzyjacielskim, aby zamek nasz Nowogrodka Siewierskiego, na ktorým nam y Rzeczy[ospoli]tei siła należy, tem pewniejszą y doskonalszą od incursy y nawalności nieprzyjaciel[skich] obronę miec mógł, wysłaliśmy commisarzow naszych urodzonych Alexandra Koruina Gąsiewskiego, referendarza y pisarza Wielkiego X[ięs]twa Litewskiego, wieliskiego, pinskiego, kupiszskiego starostę, xiędza Andrzeja Szoldrskiego, proboszcza gnieznienskigo y kruszwickiego, canonika krakowskiego, Baltazara Strawinskigo, mozyrskiego y rohaczewskiego starostę, ciwuna trockiego, y collegow ich, aby przy innym obmysliwaniu o bezpieczenstwie tamtych miejsc ludzmi słuzałemi y ten zamek Nowogrodzki, jako najwięcej bydz może, opatrzyl y osadzili. Poniewaz naimiując zohnierza s poborow, które pewności nie mają, gdysz az za zgodą wszytkich stanow sejmowych bywają pozwalane, a zohnierz bez zapłaty zoldu do zatrzymania trudny jest. Za czem wjąpność w bezpieczenstwie miejsca tamtego zawsze by musiała bydz. Przeto upatrując z gruntow y osiadłości tamecznich pewne p[rae]sidia zamkowi tamecznemu postanowic roskazalismy. Jakosz czyniąc dosyc roskazaniu naszemu niemałą część dobr tamtych między ludzie zasłużone s pewnemi condytiami do obrony naznaczywszy, z osobna gruntu na osiadłości pod zamkiem Nowogrodka Siewierskiego włok szescseth na koni sto rycerskiej kozackiej służby po szesciu włok na kon

ieden naznaczając ukazali. Ktore przełożony nasz zamku tamecznego y z mierniczym przysięgłym pomiara swą veroficowac y kozdemu z osobna wymierzycz y listem swym specificowac powinni będą. Za ktoremi [kozaki] y niasniejszy kr[olewi]c je[go] m[iłos]c Władysław, syn nasz, administrator tamtej prowinciej przyczynę swą do nas wnosieł. Co my bacząc rzecz bydz słuszną y bezpieczenstwo zamku tamecznego, tem więcej pomnazając y fundując, czyniąc to na przyczynę kr[o][ewi]ca je[go] m[ił]sci, naprzod pozwalamy miec chorągiew osobną czerwoną z białym krzyżem, ktora ma bydz w dozorze y we władzy przełożonego zamku tamejszego. Te grunty osiadłości ich przywileiem naszym na wieczne czasy utwierdzamy. Takze place w zamku na pobudowanie domow y ogrody za tym ze zamkiem Nowogrodzkim przerzeczonemu rycerstwu naszemu na służbie zamkowej rycerskiej kozackiej do obrony zamku tamejszego im samym, zonom, dzieciom y potomkom ich na wieczne czasy dawamy y tem listem przywileiem naszym utwierdzamy. Ma kozdy, który te włoki na kon jeden lubo na koni dwa obiął abo na potem przymie sam, zona, dzieci y potomkowie jego z lasy, z sianozęciami, rzekami, z wrębem do puszczy na pobudowanie y ze wszystkimi przynależnosciami innemi y pożytkami, ktore wynalezione bydz mogą, trzymac y uzywac. Które to dobra wolno będzie kozdemu z nich za wiadomością naszą albo przełożonego naszego na Nowogrodzku będącego dac, darowac, przedacz, frymarczyć, zapisać takiemu jednak, który by mógł powinności te, na dobra włożone, statecznie y sposobnie odprawowac. A zeby tem prędzej na placach sobie ukazanych domy pobudowac, folwarki sporządzić y gospodarstwa swoje tam zawiesc mogli, tedy dawamy im na szesc lath wolności, w których zadnei powinności pełnic nie mają. A po expirowaniu tych szesciu lath służbę rycerską kozacką y straż kolejną, gdzie im ukazana będzie według czasu y potrzeby od przełożonego zamkowego odprawowac y obecnie tam residowac mają. A gdy któremu potrzeba ukaze indziej na czas odiechac, tedy powinien będzie przełożonemu zamkowemu opowiedzic y od niego pozwolenie na to wziąć. Którego on kazdemu bronie nie ma, uwazywszy jednak czas bezpieczenstwa zamkowego. Sprawy y sądy tym ze prawem y statutem, ktorym się obywatele tamtego powiatu sądzą przez starostę a w niebytności przez kapitana odprawowane bydz mają y sprawy ich do xiąg zamkowych wpisowane będą. Krzywdy y ubliżenia ni od kogo ponosic nie będą, sami tez przystojnie y spokojnie zachowac się mają, oddawając we wszystkim posłuszenstwo przełożonemu na zamku Nowogrodzkim będącemu y przestrzegając jako najpilniej bezpieczenstwa zamku Nowogrodzkiego, do sedit y buntow najmniej podobienstwem nie skłaniając się. Obiecując przy tym pomienionym ludziom imieniem naszym y potomkow naszych, ze ich na inne posługi, ktorekolwiek listowne odprawowac zwykli, to jest do noszenia listow naszych y przełożonych naszych przymuszac nie będziemy, zachowując ich przy wolnościach wcale w tym liscie naszym opisanych. Nadto dla tym większego ugruntowania y bezpieczenstwa zamku tamiejszego im samym y potomkom ich z łaski naszej, której pozwalamy. Iz gdzie by z odpuszczenia Bozego, czego nie zyczymy y za pomocą Bożą my y potomkowie nasi zabiegac w czas temu będziemy, do oblężenia od nieprzyjaciela zamku Nowogrodzkiego przyszło y przez czas długi one broniąc miejsca tamtego perserwowac by musieli, tedy zoldu po złotych polskich osmiu na kon z skarbu naszego koronnego na kazdą czwierz, w długim oblężeniu wysłużoną, zapłacono im bydz ma. Ktorą wyzej opisaną daninę naszą im samym y potomkom ich na wieczne czasy utwierdzając dajemy im ten list nasz s podpisem ręki naszej, do ktorego pieczęć naszą koronną przycisnąc roskazalismy. Pisan w Warszawie dnia 26 marca roku tysiiąc sześćset dwudziestego piątego.

Sigismundus rex. Andreas Szoldrsky

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. – Metryka Koronna. – Sygn. 172. – K. 174 v. – 176 v.

1. Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления. – К.: Тип. К.Н. Милевского, 1888. – Т. 1: Полк Стародубский. – С. 274.

2. Марочкін В.П. Антифеодальний визвольний рух на Україні в першій чверті XVII ст. – К.: Вища школа, 1989. – С. 35.

3. Ostrowski B. Pospolite ruszenie szlachty smoleńskiej w XVII w. // Acta Baltico-Slavica. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1980. – Т. XII. – S. 154–155.

4. Кулаковський П. Земельна політика Вазів щодо Чернігово-Сіверщини (1618–1632 роки) // Україна у Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – К.: Інститут історії НАН України, 2005. – С. 192–193.
5. Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої (1618–1648). Наукове видання. – К.: Темпора, 2006. – С. 88–93.
6. Російський державний архів древніх актів в Москві (далі – РГАДА). – Ф. 389: Литовська метрика. – Оп. 1. – Д. 101: Metrika ziemi Siewierskiej (1623–1626). – Л. 215–217, 219–221, 237об. – 240, 242об. – 245.
7. Archiwum Główne Akt Dawnych (далі – AGAD). – Metryka koronna. – Sygn. 172: Privilegia et inscriptiones veriae sub eodem Sigismundo III, cancellariatu mag-ci Venceslai Leszczyński, annorum 1624 et 25. – К. 174v. – 176v.; Sygn. 173: Księga wpisów za podkanclerstwa Stanisława Łubieńskiego, 1625–1627. – К. 16–18.
8. Ibid. – Sygn. 180: Księga wpisów za kanclerstwa Jakuba Zadzika, 1633–1635. – К. 222v. – 223.
9. Ibid. – Sygn. 176: Księga wpisów za kanclerstwa Wacława Leszczyńskiego, 1627–1628. – К. 116–116v.
10. Biblioteka Uniwersytetu Jagiellońskiego. – Oddz. Rękopisów. – Rkps 94: Akta kancelarii królewskiej Władysława IV (1634–1636). – S. 29–30.
11. *Źródła dziejowe*. – Warszawa: Druk. E. Skińskiego, 1877. – Т.V: Lustracje królewszczyzn ziem Ruskich, Wołynia, Podola i Ukrainy z pierwszej połowy XVII wieku / Wyd. A. Jabłonowski. – S. 97.
12. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). – К.: Наукова думка, 1993. – С. 72.
13. AGAD. – Metryka koronna. – Sygn. 165: Księga wpisów za podkanclerstwa Wacława Leszczyńskiego, 1620–1621. – К. 276–277, 281–283, 294 – 295, 297v. – 301.
14. РГАДА. – Ф. 210: Разрядный приказ. – Новгородский стол. – Стб. 27: 1632–1633. – Л. 165.
15. AGAD. – Metryka koronna. – Sygn. 181: Księga wpisów za podkanclerstwa i kanclerstwa Tomasza Zamoyskiego, 1629, 1631, 1634, 1636, 1637. – К. 207v. – 209.
16. Ibid. – Sygn. 180. – К. 145–145v.
17. Biblioteka Czartoryskich w Krakowie. – Oddz. rękopisów. – Rkps 2102: Kопiariusz akt, dotyczących stosunków dyplomatycznych Polski z Moskwą 1634–1647. – К. 108–108v.
18. РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Д. 219: Xięgy spraw, zapisow, dekretow u przywileiow woiewodztw kiiowskiego, wołynskiego, braclawskiego u czernihowskiego... (1635–1641). – Л. 43–43об.
19. Biblioteka Czartoryskich w Krakowie. – Oddz. rękopisów. – Rkps 139: Teka Naruszewicza. Т. 139 (1644–1645). – S. 163–164.
20. Документи Богдана Хмельницького / Упор. І.Крип'якевич, І.Бутич. – К.: Вид-во Академії Наук Української РСР, 1961. – С. 600–601; Лазаревский А. Акты по истории землевладения в Малороссии (1630 – 1690) // Чтения в историческом обществе Нестора-Летописца. – К.: Университетская типография, 1890. – Кн. IV. – Отд. 3. – С. 98–99; Генеральное следствие о маентностях Черниговского полка 1729–1730 г. // Материалы для истории экономического, юридического и общественного быта Старой Малороссии / Под ред. Н.П.Василенко. – Чернигов: Типография губернского земства, 1909. – Вып. III. – С. 342.
21. AGAD. – Metryka koronna. – Sygn. 189: Księga wpisów za kanclerstwa Jerzego Ossolińskiego, 1643, 1645, 1646, 1648. – К. 748v. – 749.
22. AGAD. – Metryka koronna. – Sygn. 180. – К. 245–245v.; Львівська Національна Бібліотека ім. В. Стефаніка (далі – ЛНБ). – Від. рукописів. – Спр. 4064: Виписи з гродських, земських, підкоморських, трибунальських книг Волинського, Київського, Брацлавського і Чернігівського воєводств (1642–1643). – Арк. 29.
23. AGAD. – Metryka koronna. – Sygn. 176. – К. 116–116v.
24. РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Д. 214: Akta metriki ruskiey... (1633–1635, 1643, 1645, 1647). – Л. 331–332; Kułakowski P. Urzędnicy ziemscy Czernihowszczyzny i Siewierszczyzny (do 1648 r.) // Studia Źródłoznawcze. – Warszawa: DIG, 2000. – Т. XXXVIII. – S. 71.

25. AGAD. – Метрыка koronna. – Sygn. 191: Księga wpisów za kanclerstwa Jerzego Osolińskiego, 1649–1650. – К. 3–4.
26. ЛНБ. – Від. рукописів. – Ф. 5. – Стр. 4064. – Арк. 29.
27. AGAD. – Метрыка koronna. – Sygn. 189. – К. 462–463; РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Д. 214. – Л. 331–332.
28. AGAD. – Метрыка koronna. – Sygn. 189. – К. 462–463.
29. Ibid. – К. 21v. – 24.
30. РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Д. 214. – Л. 331–332 зв.
31. AGAD. – Метрыка koronna. – Sygn. 189. – К. 463–464.
32. Ibid. – Sygn. 185. – К. 381–381 v.
33. Ibid. – Sygn. 191. – К. 24v. – 25.
34. Ibid. – Sygn. 189. – К. 748v. – 749.
35. Ibid. – Sygn. 192. – К. 16–18.
36. Ibid. – Sygn. 191. – К. 23–23 v., 53 v. – 54; sygn. 192. – К. 16–18, 284 v. – 286 v.
37. Ibid. – Sygillata. – Sygn. 3: Księga sygillat (czystopisowa, w której znajdują się wpisy z księgi poprzedniej S. 2) za kanclerstwa Mikołaja Prażmowskiego, 1659–1662. – К. 17 v., 20; Sygillata. – Sygn. 2: Księga sygillat za kanclerstwa Mikołaja Prażmowskiego, 1659–1660. – К. 25 v., 29 v.
38. Kulecki M. Wygnańcy ze Wschodu. Egzulanци w Rzeczypospolitej w ostatnich latach panowania Jana Kazimierza i za panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego. – Warszawa: DIG, 1997. – S. 62–66.
39. Пам'ятки історії Східної Європи. Джерела XV–XVII ст. – Острог; Варшава; Москва: Print House, 1999. – Т. V: Руська (Волинська) метрика. Книга за 1652–1673 рр. / Підгот. П. Кулаковський. – С. 425–427; AGAD. – Sigillata. – Sygn. 10: Księga sigillat za kanclerstwa Jana Leszczyńskiego, 1663– 668. – К. 202.

В статтє проанализировано процесс возникновения казацких хоругвей на Чернигово-Северщине вследствие осаждения их товарищей на землю вблизи главных замков региона – Чернигова, Новгород-Северского и Нежина.

Ключевые слова: Чернигово-Северщина, лановые казаки, хоругвы, волоки, осаждение, Речь Посполитая.

In the article process of origin of cossack detachments in the Chernihiv-Siversk land as result of besieging of their comrades on earth near-by the main locks of region – Chernigiv, Novgorod-Siversky and Nizhyn – is being analyzed.

Keywords: Chernihiv-Siversk land, field cossacks, detachments, voloki, besieging, Polish-Lithuanian Commonwealth.